

RECENZIJE

Halina OGNIK

AKTYWNE NIEZAANGAZOWANIE
Warszawa, 1973. MON, str. 175.,

S obzirom na svoju rasprostranjenost, broj sudionika i konkretne akcije politika nesvrstavanja još uvijek nije doživjela odgovarajući broj radova u kojima bi se analizirali teoretski i praktični aspekti tog važnog modela suvremenih međunarodnih odnosa. To posebno vrijedi za radove objavljene izvan kruga nesvrstanih država koji su malobrojni, a neki od njih i posve neadekvatni u prezentiranju materijala. Knjiga poljske autorice Haline Ognik ispunjava pionirski zadatak u poljskoj, inače vrlo bogatoj literaturi međunarodnih političkih odnosa i uz neke sovjetske radove ubraja se svakako u onaj mali broj djela posvećenih politici nesvrstavanja u socijalističkim zemljama.

Polazeći prije svega od potrebe definiranja subjekata koji su se opredijelili za politiku, kako to autorica kaže neangažiranja, ističu se različita shvaćanja te političke koncepcije. Pridržavajući se međunarodno-pravne doktrine autora iz socijalističkih država, određuje neangažiranje kao jedna od tri forme neutralnosti, uz stalnu neutralnost i neutralnost u ratu. Pri tome se ipak ističe da se u slučaju neangažiranih zemalja ne radi o nekim međunarodno-pravnim odredbama koje bi utjecale na njihovu politiku, nego da se neangažirane države u svom djelovanju pridržavaju prije svega svoje vlastite volje, što znači da u svakom trenutku mogu prestati provoditi takvu vanjsku politiku. Autorica to potkrepljuje tvrdnjom da, unatoč tomu što se velik broj zemalja izjasnio za politiku nesvrstavanja, neke ipak u svojoj praktičnoj akciji često puta ne realiziraju one stavove prihvaćene na zajedničkim skupovima.

Iako Halina Ognik sama upozorava na neadekvatnost termina neangažiranja, ona ipak upotrebljava taj termin

kroz cijeli svoj rad, što naravno nije vezano samo uz formalno terminološko značenje, nego ima i šire posljedice. Osim toga, sama tvrdnja da se zbog ustaljenosti termina opredijelila za njegovu daljnju uporabu ne opravdava taj izbor. Politika neangažiranja vezana je uz jedno razdoblje rađanja nove političke koncepcije i zauzimanje njezinih jačih kontura, koje su međutim u praksi političke akcije brojnih skupina država s vremenom postale prevladane. Neadekvatno je stoga upotrebljavati još i danas taj termin koji su nesvrstane zemlje zamijenile gotovo pred deset godina nazivom politika nesvrstavanja, čime su bile u stanovitu smislu održane i nove promjene u svijetu, ali i u politici nesvrstanih država.

Kao glavne karakteristike pokreta neangažiranja poljska autorica ističe činjenicu da se ne radi ni o kakvu bloku ili organizaciji država, dakle da se institucionalni okviri ne mogu uzeti kao neki kriteriji koji bi mogli pri određivanju politike i karaktera njezinih nosilaca.

Nakon tog prilično kratkog određenja pokreta, odnosno, bolje rečeno, nakon naznake nekih osnovnih pitanja s kojima se suočava pokušaj određivanja mjesta i karaktera te politike iznosi se geneza nastanka neangažiranja. Taj prilično opširan dio rađen je solidno i pruža sistematski pregled razvijanja nove politike, kako u odnosima između samih aktera koji su se opredjeljivali za tu politiku, tako i u izlaganju zbivanja na međunarodnom planu. No tu su možda ipak neki međunarodni događaji mogli biti obrađeni nešto šire i postavljeni u čvršću vezu s politikom neangažiranja.

U svom prikazu razvoja politike neangažiranja autorica je posebnu pozornost poklonila jugoslavenskoj vanjskoj politici, koju ona ističe kao važan ferment razvoja nove koncepcije. Ona s pravom ističe da je, iako su se odmah nakon rata na azijskom tlu rodile ideje o potrebi nepristupanja novih

azijskih zemalja blokovima, svoju pravu težinu nova linija ipak dobila na sastancima Nehrua, Tita i Nasera, te da je upravo u vrijeme kada je Jugoslavija sredila svoju političku poziciju u Evropi naglo ojačao jugoslavenski interes za politiku neangažiranja. Halina Ognika s pravom ističe da je jugoslavenska vanjska politika vidjela svoj dugoročni interes uvijek u politici suradnje s novim zemljama i u razvijanju koncepcije neangažiranja i da se upravo rukovodila strateškim ciljevima akcije. Iz toga slijedi zaključak da to nije bio nikakav pokušaj kratkoročnog političkog manevriranja, kako se ponekad pokušava tvrditi. Zelja za jačanjem jugoslavenske uloge u međunarodnim odnosima uz potrebu nepristupanja vojnim grupacijama mogla se najbolje realizirati u aktivnoj suradnji s većom skupinom zemalja koje, bez obzira na svoj položaj i razlike koje među njima postoje u pogledu razvijenosti unutrašnjepolitičkog uređenja, imaju identična ili vrlo slična gledanja na zbivanja na međunarodnom planu.

U završnom dijelu svog rada poljska autorica analizira nainoviji razvoj politike nesvrstanih zemalja, i to posebno nakon konferencije u Lusaki. Po njezinu mišljenju u pokretu je došlo do znatnih promjena i kvalitetno novih pojava, koje sada počinju sve više karakterizirati sam pokret neangažiranih, odnosno nesvrstanih zemalja. Porast broja zemalja koje se opredjeljuju za takvu politiku nije bio praćen i jačanjem identiteta stavova, te je u krilu većeg broja različitih država došlo do izbijanja većeg broja kriznih situacija, što posebno može utjecati na daljnje perspektive zajedničkog djelovanja.

Poljska autorica smatra da je nastupilo stanovito doba izrazitieg opredjeljivanja i da je to nova značajka pokreta neangažiranja. Jedan dio zemalja tješnje se povezuje sa zapadnim državama, drugi dio vezan je ugovorima o prijateljstvu i suradnji sa Sovjetskim Savezom, dok na jedan manji broj počinje imati utjecaja i kineska vanjska politika. Sve te veze koje se razvijaju između država koje su se inače opredjelile za politiku nesvrstavanja autorica svrstava u skupinu faktora koji mijenjaju karakter neangažiranja i otežavaju jedinstven nastup.

Ne ulazeći dublje u analizu korijena i stvaranja sadržaja ovakvih veza i ne pokušavši istražiti u koliko mjeri ta vezanost može stvarno limitirati zajedničke akcije neangažiranih država, Halina Ognik ističe kako se u posljednje vrijeme počinju ocrtavati različita shvaćanja nesvrstavanja, odnosno, kako ona to stalno ističe, neangažiranja, što bi navodno moglo u budućnosti utjecati i na zauzimanje drukčijih stajališta u nižu konkretnih pitanja.

Ta podjela, koja inače nije ničim dokumentirana te se čitatelja doima prilično shematski, izvršena je čak po nekim teritorijalnim kriterijima. Tako se npr. po mišljenju poljske autorice zemlje Jugoistočne Azije izjašnjavaju za održavanje ideje neangažiranja iz šezdesetih godina, dok je većina arapskih država zainteresirana da se ograniče razmjeri samo na one progresivne i aktivne države koje se posebno angažiraju u međunarodnim odnosima. Za našu zemlju i za našu vanjskopolitičku koncepciju nesvrstavanja kaže se da nastoji proširiti krug zemalja koje prihvaćaju tu politiku i da nastoji neangažiranju (čitaj nesvrstavanju) dati više univerzalan karakter.

Naravno, u okviru tako velikog broja država, različitih po mnogo čemu, razlike su posve moguće, prirodne, pa i potrebne. Ipak, čini nam se da je u klasifikaciji tih navodnih različitih stajališta poljska autorica podlegla nekim shematiziranim mišljenjima koja već davno pokušavaju izdvojiti određene grupe i prikazati ih kao nosioce specifičnih shvaćanja politike nesvrstavanja.

Malo dalje ona to i sama uviđa kada zaključuje da je upravo skup u Lusaki pokazao da, unatoč tim suprotnim, ili barem snažno diferenciranim gledištima, nesvrstane zemlje shvaćaju potrebu jačanja svojih ekonomskih i političkih veza. To je zapravo i najbolja potvrda da sva ta suprotna stajališta nisu tako velika, a posebno pak da bi bilo teško govoriti o cijelim regionima koji se izjašnjavaju za jednu ili drugu vrstu nesvrstavanja u novim uvjetima.

Promatrajući perspektive nesvrstavanja, Halina Ognik konstatira da se u budućnosti može očekivati daljnja evolucija nesvrstavanja, koju ona vidi u činjenici da će unatoč postojećim teškoćama zemlje koje su se opredjelile za takvu politiku ipak biti i dalje sve-

sne da im ona pruža velike mogućnosti djelovanja u međunarodnim odnosima. Iz toga bi se moglo očekivati čak i stanovito jačanje oblika okupljanja, jer, kako to tvrdi Halina Ognik, u posljednje su vrijeme primjetni znaci da neangažiranje smjera stanovitoj institucionalizaciji o kojoj se do sada nije vodilo računa.

I na kraju, u promatranju, odnosno, točnije rečeno, vrlo sumarnom naznačivanju eventualnih pravaca razvoja te politike, Halina Ognik s neskrivenom dozom straha ističe mnogoučnost da se Narodna Republika Kina pojavi kao faktor utjecaja, tj. kao snaga koja bi djelovala dezintegracijski. To posebno postaje važno sada kada je NR Kina dobila svoje mjesto u Ujedinjenim narodima, te ima znatno veće mogućnosti djelovanja na međunarodnoj pozornici, što po završnom zaključku Haline Ognik može dovesti do daljnjeg diferenciranja u skupini nesvrstanih.

Recenzirana knjiga, unatoč tomu što je jedna od rijetkih knjiga u socijalističkim zemljama koja monografski analizira fenomen nesvrstavanja, ipak ima i neke slabosti koje su se mogle izbjeći. Prije svega, opredjeljivanje za jedan zastarjeli termin nužno je autoricu vuklo kroz cijeli rad više prema natrag, tj. prema onim danima kada je ta politika bila ispunjena drugim zadaćama i sadržajima. Osim toga, u odnosu na dobro prezentiran povijesni dio, u kojem se iznose najvažniji događaji vezani uz razvoj i jačanje pokreta, autorica se nije detaljnije upuštala u razradu nekih osnovnih pitanja koja bi se u radu takve vrste morala nametnuti. Već i zadovoljavanje s tvrdnjom da je neangažiranje jedan od oblika neutralnosti, zatim nedostatak analize osnovnih ciljeva i na kraju izbjegavanje da se precizno ustanovi da li je to pokret, kako to autorica stalno ističe, da li se tu radi o koncepciji ili modelu međunarodnih odnosa ili pak kristaliziranoj politici, pokazuje da je neke osnovne elemente trebalo bolje obraditi. Na kraju, može se staviti i zamjerka da su perspektive, odnosno daljnja evolucija tek dodirnuti i da autorica nije s više imaginacije i slobode predviđala stanovite događaje. Stoviše, i nekoliko spomenutih pravaca mogućeg razvoja ostalo je bez ikakve jače argumentacije.

No sve to zajedno ne umanjuje zanimljivost ovog rada. Ne treba zaboraviti da je on stanovit prvijenac, da je svakako najcjelovitiji i da će sigurno pomoći pri izradi daljnjih radova. U tome svakako leži najveća vrijednost ovog rada, koji će možda i sama autorica jednom proširiti i tada temeljitije potkrijepiti svoje analize.

R. V.

Soviet Foreign Policy since the Death of Stalin, Harry Hanak (Sovjetska spoljna politika od smrti Staljina) London and Boston, Routledge-Kegan Paul, 1972, 340.

Sovjetska spoljna politika budi živo interesovanje ne samo zato što je to politika jedne od dve svetske super-sile, već i stoga što je to prva zemlja u svetu koja je stupila na put socijalističke izgradnje društva. U savremenim uslovima, kada je socijalizam postao svetski sistem, često se u uspesima ili neuspesima sovjetske politike vidi uspeh ili neuspeh čitavog socijalističkog sistema. Ovaj zbornik dokumenata o sovjetskoj spoljnoj politici od smrti Staljina, koji je uz bogate komentare pripremio Harry Hanak, nosi taj pečat.

Pored brojnih komentara uz pojedina dokumenta Hanak je u uvodnom delu, koji zahvata preko 40 strana (1—45), dao opširno objašnjenje sovjetske spoljne politike od uspešne pobeđe oktobarske revolucije. Odmah na početku on je podvukao da je »ekspanzija karakteristična crta sovjetske spoljne politike od revolucije 1917«. Kao potvrdu takvog shvatanja Hanak navodi da su Sovjeti u okviru svoje nove države uzeli i neruske nacionalnosti carske imperije. Lenjina Hanak smatra kao protivnika prava nacije na samoopredeljenje. To pravo smatra se da Lenjin ističe samo iz taktičkih razloga. Potvrda sovjetske ekspanzionističke politike po Hanaku se naročito vidi u aneksiji Estonije, Letonije, Litvanije kao i Istočne Poljske i učešće Sovjetskog Saveza u rusko-finskom ratu. Poslednje godine Staljinovog života se ocenjuju kao »politika maksimalnog neprijateljstva prema zapadu«. Za pobeđu revolucije u Kini se tvrdi da je donela pod »komunističku kontrolu« preko 600 mln. Ki-

neza. Ali malo dalje Hanak odmah ističe da Kina nikad neće biti »satelit Sovjetskog Saveza«. Hanak se posebno zadržava na sukobu Sovjetskog Saveza s Jugoslavijom. Za Burmu, Malaju, Filipine, Indoneziju i Indiju se tvrdi da su bile žrtve »komunističke agitacije«, koje su u nekoliko slučajeva dovele do »komunističkih ustanaka«. Hanak daje i nekoliko podataka o unutrašnjim smenama u partijskom i državnom rukovodstvu. U vezi s uspesima sovjetske nauke Hanak konstatuje da od 1949. Sovjetski Savez postaje nuklearna sila; 1953. eksplodirala je prva hidrogenska bomba, a 1957. poslat prvi satelit u vasionu. Ima reči i o berlinskoj konferenciji, Koreji i Vijetnamu toga perioda.

Hruščevljevi period se razmatra pod zvučnim nazivom: »Nova doktrina i novi lider«. Hanak podvlači da je Hruščev Lenjinov koncept miroljubive koegzistencije objasnio u hiljadama govora i nizu članaka u novinama i časopisima. Autor ostaje dosledan svom objašnjenju na početku uvodnog dela pa tvrdi da je to paradoksalno jer je politika miroljubive koegzistencije bila agresivna politika. Poljskim i mađarskim događajima 1956. Hanak je posvetio naročitu pažnju. S uživanjem se iznose podaci o demonstracijama u Budimpešti 23. X 1956. i demolanju Staljinove statue kao i zahtevu Imre Nađa da se sovjetske trupe povuku iz zemlje, a Mađarska proglasi svoju neutralnost. Po Hanaku posle 1956. »komunistički svet« je postao mnogo interesantniji. Za period na Suezu Hanak tvrdi da je imao pozitivnog odraza na sovjetsku spoljnu politiku, jer ponovo raste popularnost Sovjetskog Saveza u afro-azijskim zemljama, pošto on preti upotrebom nuklearnog oružja protiv agresora. Hanak istovremeno donosi nekoliko podataka iz kojih se vidi kako se kapitalistički svet suprotstavlja jačanju sovjetskog uticaja.

Govoreći o zemljama »trećeg sveta«, Hanak konstatuje da je još Lenjin video značajne mogućnosti za komunistički svet u zemljama Azije i Afrike. O pomoći Sovjetskog Saveza zemljama trećeg sveta se tvrdi da je ona materijalno mala, a velika u propagandi.

Hanak nije dozvolio da mu promakne ni jedan značajniji događaj u svetu, u kome je Sovjetski Savez kao svetska sila uzeo udela, a da ga ne prokoment-

tariše. Posle podizanja berlinskog zida po Hanaku Hruščev se uključio u još opasniju igru oko Kube. Iz Hanakovih komentara o kinesko-sovjetskom razdoru se uočava da on nije mogao ili nije hteo da uđe dovoljno u njega. Za 1956. se tvrdi da su Kinezi prvi put u svojoj istoriji intervenisali u stvari istočne Evrope, što su Sovjeti nerado dočekali. Početkom 1957. Ču En Laj je posetio niz istočno-evropskih prestonica. Juna 1960. kinesko-sovjetski sukob na kongresu Rumunske komunističke partije je postao otvoren. Od te godine konflikt dobija široke dimenzije. On je očit i pri ratu na kinesko-indijskoj granici 26. X 1962. kada Sovjeti otvoreno podržavaju Indiju nastavljajući da joj šalju ratni materijal. Ima reči i o velikom sukobu na reci Usuri 1969. Hanak naročitu pažnju posvećuje izraelskom napadu na arapske zemlje juna 1967. i držanju Sovjetskog Saveza. Posebno se govori i o invaziji Čehoslovačke 1968. i krizi u ovoj zemlji.

Ovim kratkim, punim fakata uvodnim delom Hanak je pokušao ne samo da pripremi čitaoca za razumevanje teksta, već da usmeri njegovo zaključivanje u pravcu da je komunistički svet nejedinstven, da je ekspanzija i agresija glavno sredstvo njegove vodeće zemlje Sovjetskog Saveza te da iako postoji nesklad u teoriji i praksi socijalizma. To će se Hanak truditi da postigne i u komentarima donetim u samom tekstu knjige, priložene uz pojedina dokumenta. U knjizi je Hanak doneo 82 dokumenta, uglavnom u izvodima. To su većinom prevodi iz pojedinih sovjetskih novina, časopisa i publikacija sa partijskih kongresa, dok je manji broj dokumenata objavljen na osnovu pisanja američke i druge štampe. Sva dokumenta su svrstana u tri dela.

Prvi deo je objavljen pod naslovom: »Sovjetski Savez i kapitalističke države« (46—144). U tom delu je citirano 36 dokumenata. Kao prvi dokument u ovoj skupini je donet izvod iz *Pravdinog* članka Ilje Erenburga, uz opširan komentar o ovom velikom sovjetskom piscu. U svom članku on piše o indo-kineskom sukobu, opštoj situaciji u svetu, »hladnom ratu«, opasnosti od atomskog rata i ženevskom sporazumu 1954. Dalje je priložena izjava sovjetske vlade o ženevskom sporazumu, zatim sovjetsko-austrijski kominike

o poseti austrijske vladine delegacije Moskvi, nota vlade Savezne republike Nemačke od 7. VI 1955. kojom se Adenauer poziva u Moskvu na razgovore; više govora i izjava sovjetskih državnika, kao Brežnjeva, Kosigina, Mikojana, a najviše Hruščeva, o aktuelnim pitanjima međunarodne situacije [naročito u vezi s kubanskom krizom (Hruščev) i ratom u Vijetnamu i Kambodži]. U izvodima je doneta nota vlade SAD, Velike Britanije i Francuske o pitanju Berlina 27. XI 1958, niz izvoda iz dokumenata usvojenih na partijskim sastancima, izvod iz izjave država članica Varšavskog pakta 13. VIII 1961, izvod iz teksta sovjetsko-nemačkog ugovora o nenapadanju potpisan u Moskvi 12. VIII 1970. i dr.

Drugi deo knjige sadrži 37 dokumenata objavljenih uglavnom u izvodima (od 37—73, str. 145—281) pod naslovom: »Sovjetski komonvelts«. Prvi dokument je Hruščevljev govor na beogradskom aerodromu 26. V 1955. u kome se Hruščev divi borbi jugoslovenskih naroda, žali zbog onog što se desilo u odnosima između dve zemlje i kliče sovjetsko-jugoslovenskom prijateljstvu. Od drugih dokumenata značajni su oni o sovjetsko-poljskim odnosima 1956, poznaniskom događaju 1. VII 1956, zatim dokumenti o odnosima s Mađarskom 1956, o odnosima s Kinom i Čehoslovačkom 1968. U celini je donet telegram Imre Nađa generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija kojima izražava zahtev protiv daljeg ulaska sovjetskih trupa, proglašava neutralnost Mađarske i traži pomoć 4 velike sile u odbrani mađarske neutralnosti. O događajima u Mađarskoj svedoče i izvodi iz govora ministra spolnih poslova Šepilova u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. I o odnosima s Kinom ima više dokumenata, a svakako je najinteresantniji izvod iz tajnog pisma KPSS drugim komunističkim partijama s gledištem na razdor s Komunističkom partijom Kine u kome se pored ostalog kaže da je rukovodstvo Kine za sukob između SSSR i SAD. Doneti su izvodi iz pisanja *Komunisti* i *Pravde* u kojima se tvrdi da Mao radi na tome da minira utjecaj socijalističkih zemalja u trećem svetu, dokument o sukobu na Usuri i dr. O Čehoslovačkoj pored ostalih doneta je i sovjetska izjava o agresiji 21. VIII 1968, izvod iz članka

Pravde od Kovaleva od 26. IX 1968. »O suverenitetu i internacionalnim obavezama socijalističkih zemalja« i članak od istog autora »Kontrarevolucija — miroljubiva i nemiroљubiva« i izvod iz kominikea o poseti sovjetske delegacije Čehoslovačkoj, kada je potpisan novi ugovor o prijateljstvu između dve zemlje, 6. V 1970. Ima i više dokumenata sa sastanka komunističkih partija o raznim međunarodnim problemima i odnosima između socijalističkih zemalja. U izvodima je donet i Varšavski pakt od 14. V 1955.

Poslednji, treći deo obuhvata svega 9 dokumenata koji svedoče o odnosu između Sovjetskog Saveza i trećeg sveta te on i nosi takav naziv (str. 282—325). Ovde se pre svega navodi izvod iz članka Semjonova o kolonijalizmu, objavljen u *Komunistu* br. 18 za decembar 1956. Tu je i izvod iz Hruščevljevog govora u Generalnoj skupštini 23. IX 1960. (str. 291—302); izvod iz izjave 81 sastanka komunističkih partija u Moskvi od 26. XI 1960, izvod iz izveštaja Brežnjeva na 23 kongresu KPSS od 29. III 1966, izjava sovjetske vlade o oružanoj agresiji protiv Egipta od 31. X 1956, tri pisma Bulganjina: A. Idnu, D. Aizenhaueru i Davidu Ben Gurionu od 15. XI 1956, izvod iz govora Kosigina u egipatskom parlamentu od 17. V 1960, izvod iz izjave komunističkih partija vlada socijalističkih zemalja o situaciji na Srednjem istoku od 9. VI 1967. i izvod iz pisma Hruščeva Nehruu od 22. II 1961.

Knjiga sadrži i zaključak (326—333). Nesumnjivo je da će mnoga rešenja do kojih je Hanak u svojoj knjizi, naročito u zaključku, došao — pretrpeti značajne korekcije. Na kraju knjige nalazi se izabrana bibliografija (334—335) i indeks (337—340).

Ova zbirka dokumenata je izašla u seriji »World Studies Series« i namenjena je studentima moderne istorije. Nesumnjivo je da će ona dobro doći i svima onima koji se služe engleskim jezikom. Vrednost njena svakako nije u komentarima, već u autentičnim dokumentima koji svedoče o spolnoj politici velike socijalističke zemlje, koja u svetskim razmerama predstavlja supersilu. To je vreme kada Sovjetski Savez vodi svetsku politiku u pravom smislu te riječi.

Milica Bodrožić

William Stephenson:

»The play theory of mass communication«, The University of Chicago Press, Chicago 1968. Str. 1—225.

Zahvaljujući istraživanjima koja su utvrdila visok stupanj korelacije između urbanizacije, politizacije, obrazovanja i konzumiranja masovnih medija u zemljama u razvoju, kao i mogućnosti jednakomjernog i neograničenog uvlačenja milijunskog auditorija u područje fikcije, aktuelnost masovnih komunikacija kao osnova za etabliranje jedne relativno homogene »političke kulture« (Almond/Coleman, 1960; Pye/Verba, 1965) za jedno je vrijeme usmjerila teoriju masovnih komunikacija na istraživanje utjecaja koji mediji vrše na stavove ljudi, izolirajući prvenstveno pojam »manipulacije«, pa je u drastičnom vidu informacija izjednačena sa manipulacijom, a njena prepreka — najrazličitiji filteri od obrazovanja i odgoja, do okoline i izgrađenog životnog stava, postali su objekt niza pristupa. Promicanje snažnog socijalnog i psihičkog mobiliteta, iskanjanje iz psihokulturnih okvira, pretrčavanje ili izbjegavanje istih, kao zadaća medija masovnih komunikacija (Lerner, 1958; Pye, 1963; Schramm, 1964) postalo je problem institucijama komunikacionog sistema, zahtijevalo je od njih koordinaciju kako na ekonomskom tako i na pedagoškom području, efektivnu državnu kontrolu i planiranje. Zabrinutost od opasnosti manipulacije, odnosno njeno sustavno razotkrivanje u svim manifestacijama javnog života, svugdje prisutna misao o mogućoj odnosno postojećoj tiraniji nad umom serviranoj u otvoru masovne hrane koja pljušti iz svih medija, kao i manje panično analiziranje fenomena javnog mnijenja i propagande (Klapper, 1960; H. D. Lasswell, 1966; Habermas, 1962) postavilo je masovne komunikacije u poziciju da se i u teoriji potvrdi njihova moć, sposobnost da promijene čovjeka, da otvore proces dotad nevidenog svjetskog univerzalizma.

»Play teorija« W. Stephensona zaobilazi međutim teorijske postulate navedenih puteva moderne komunikologije usmjerujući je na kulturološkoantropološki koncept Johana Huizinge, gradeći na fenomenu igre novi odnos prema masovnim medijima. Pod prepo-

stavkom da smo skloni ne jednoj autorativnoj ocjeni o — maksimalnoj efikasnosti interakcije društvenih i individualnih interesa, ili da se poslužimo srednjom formulacijom — »uspješnoj transplataciji društvenih potreba u individualne« (Marcuse, 1964), za nas pojava nezavisne, jedinstvene pa ipak ne-realne knjige W. Stephensona — homo ludensa komunikologije, ostavlja mnoge nedoumice. Po njemu dosad »potpuno zanemareni« fenomen igre treba da postane najrelevantniji u totalitetu ljudskog ponašanja prema medijima i nad medijima. Kupujući džepnu knjigu, čitajući novine, gledajući televiziju i sjedeći pred filmskim platnom pojedinac je po Stephensonu slobodan. On ne pripada kolektivu, primajući ono što mu je ponuđeno, vođen subjektivnim stavom, slobodno se usmjerujući vlastitom selekcijom, razvija svoju pravu prirodu. Znači, koja bi tu bila uloga masovnih komunikacija, što bi bio njihov optimalni zadatak? Dozvoliti ljudima da budu absorbirani u *subjektivnoj igri*. Stephenson polazi od pretpostavke da masovne komunikacije nisu u stanju izmijeniti pojedinca, već mu dozvoljavaju da uživa u zabavi i to na specifičan dosad previden način. On formulira dva osnovna žarišna principa u problematici medija — *društvenu kontrolu* i *konvergentnu selektivnost*. Socijalna kontrola se manifestira u našem unutarnjem uvjerenju i vrednovanjima. Ona je aktivni okvir naših religioznih političkih stavova, fiksira naš položaj u zajednici. Princip konvergentne selektivnosti, međutim, bavi se novim neuobičajenim manifestacijama ponašanja, našim sklonostima i sanjarijama, koje učvršćuju našu samosvijest, pojačavaju nas pozitivni egocentritet, približuju nas zadovoljstvu i zadovoljenju nezavisno od pojedinačnih konkretizacija subjekta društvene kontrole. Upravo područje konvergentne selektivnosti je prava mogućnost za teoriju masovnih komunikacija. Kao tipične formacije u okvirima društvene kontrole pojavljuju se fenomeni jednog mnijenja i propagande. Nasuprot njima, konvergentna selektivnost je područje u kojem je objekt prepušten sam sebi da izabere. Kao banalne primjere S. navodi kupnju, zabavu, oglašavanje. Svugdje je zapravo omogućen izbor i ostvarivanje individualnog aspekta. Upravo ta distinkcija

između društvene kontrole i konvergentne selektivnosti, otvara S. put za važnija i interesantnija istraživanja masovnih komunikacija, i utvrđivanja koliko i što one mogu da učine. Za S. je očigledna zabluda u koju je komunikologija upala na početku i u potrazi za stabilnim sistemom komunikacija da je potrebno sve ili gotovo sve na polju ljudskog saopćavanja uklopiti u novu disciplinu, od studija ljudskog mozga, govora, do mehaničkih transmitera. On smatra također potrebnim da posebno naglasi da je metodologija kojom se služi različita od one teorije informacija, da je upotrebom svoje Q- tehnike, (istraživačkog metoda iznesenog u njegovoj ranijoj knjizi 1953. »The Study of Behavior«, prihvaćenog u mnogobrojnim istraživanjima u psihologiji i sociologiji) empiričke podatke na koje je aplicirana njegova teorija igre mogao iskoristiti u pronalaženju elemenata igre u javnim stavovima o ratu i miru, ideologiji, nacionalnom karakteru, rukovodstvu ili posjeti Hruščova, što mu sve ne bi bilo dostupno da se njegova Q-metodologija i daljnja njena obrada nisu pokazali izvanredno prilagodljivom istraživanju masovnih komunikacija. Q-metodologija je način mjerenja subjektivnih odgovora, primarno zainteresirana za pojedinačan stav, onako kako ga pojedinac prezentira, a ne kako bi ga psiholozi eventualno prepostavili. Pojedinac je onaj koji treba da rangira svoje stavove prema relativnoj istinitosti ili neistinitosti, privlačnosti ili neprivlačnosti. Sva mjerenja bazirana su na pojedincu. Metoda započinje podacima za pojedinačni slučaj i nastavlja komparirajući ih s drugim pojedinačnim modelom. Ti su modeli zatim podvrgnuti analizi faktora, što je rezultiralo u ovom slučaju bogatim sadržajem i temeljitom obradom u ozbiljnoj potrazi za elementom igre, mada je za nas ipak često ostalo nerasvjetljenih mjesta kod identifikacije tog elementa.

Dakle, subjektivno stajalište je aksiomatsko u S. teoriji. Ono je čelija njegove nauke. Postulati teorije tiču se pak kulture, društvene kontrole, konvergentne selektivnosti, igre, rada, komunikacije kao napora, komunikacije kao zabave, primitivne komunikacije, uvjerenja itd. Oni naravno nisu aksiomatski. Kako kaže S. postulati nisu analitičke

propozicije, koje se mogu precizno definirati. Sve su to sintetički kompleksi sa preobiljem značenja. Iz njih se ne mogu izvući ni teoremi ni hipoteze. U društvenim naukama danas se često primjenjuje testiranje dedukcija koje su ranije bile izvedene iz analitičkih postulata. U tom slučaju istraživanje služi za testiranje hipoteza. Međutim S. zahtijeva da istraživanje čini više: ono mora derivirati hipoteze za nas — de novo. Zato u svoju pragmatiku uvodi kompliciranu metateoriju faktora. Taj nas tehnički pristup može zamoriti, ali ne i definitivno uvjeriti. Zato ostajemo na za nas rasvjetljenom području. To je područje igre. To je igra koja se razlikuje od rada, dezinteresirana, sama sebi dovoljna, interludij rada. Ona ne donosi materijalne koristi. Nasuprot igri postavio je S. rad. Rad nije bez interesa, on nije interludij u danu, za većinu ljudi. On producira robe, ideje, primjenom svrsishodnog napora. Više rada i igre je predmet društvene kontrole; ograničen rad i igra pojedinca su predmeti konvergentne selektivnosti. Ta društvena kontrola po kojoj kulture funkcioniraju sa stanovišta moranja, kategoričkih imperativa, inducira konformizam dogovor, ustanovljava stavove, ne interesira S. Područje konvergentne selektivnosti, relativne slobode od društvene kontrole, područje individualnog izbora u ponašanju je mjesto gdje treba da se ispolji prava priroda interaktivnog djelovanja medij-pojedinac. To je slobodno područje krajnje neobaveznosti, privremenog ponašanja, područje trenutnog ukusa, bez dubokih kontraveza. Dakle područje slobodne kreacije. Umjetnosti. Tu se i nalazi budući prvi nepatvoreni svijet komunikacije.

Budući da nas je S. doveo do područja konvergentne selektivnosti i na taj način izolirao od društvenog totaliteta, on je mogao uvjerljivo izolirati i fenomen igre, ali i samim time zanemariti interakciju koja se odvija na liniji pojedinac-društvo, te nas tako lišiti stvarnog pojedinca u stvarnom odnosu prema mediju i nad medijem. Komunikacije zadovoljstvo, ipak je samo projekcija autorovih priželjkivanja, pa ćemo nasuprot S. umjereno tvrditi da komunikacija može biti i zadovoljstvo, da u njoj *ne mora* nedostajati i element igre.

Ovaj vrlo tehničan, precizan i slobodan rad je, moglo bi se tvrditi, rafinirana nadgradnja one »anglosaksonske iluzije« (kako je Nijemci rado nazivaju) o »čistoj news«, tj. ovdje o »čistoj play«, te bi tako trebao vjerojatno izgledati komunikacijski Heimat (zavičaj), mada je sporno kako bi se ostali »negativni« ili »nevažni« sadržaji koji s pravom odvlače komunikologiju na

druge kolosjeke neutralizirali ili odstranili. Tako ćemo morati zaključiti da već desetak godina prisutnu dilemu o prioritetu zabave u informaciji ili manipulacije i indoktrinacije na nižem i višem stupnju unutar organizirane društvene strukture, »play-teorija« ne razrješuje, te se zahvaljujući njenom prinosu još jednom potvrđuje da je ova dilema u potpunosti teoretska.

Jasna Petric